

BULGARSKIE FRAZEOLIZMY EMOCJONALNE Z GŁÓWNYM KOMPONENTEM SERCE

JOANNA MLECZKO

Uniwersytet Śląski

Analizowany materiał pochodzi ze słownika Ani Nanowej *Фразеологичен синонимен речник на българския език*. Podstawą ekscerpcji były dwa kryteria: **1)** podział uczuć, który zaproponowała w swojej monografii *Konceptualizacja uczuć w języku polskim* Iwona Nowakowska-Kempna (obejmuje on uczucia-afekty i uczucia-postawy emocjonalne – łącznie 33 grupy (Nowakowska-Kempna 1995: 120-122)); **2)** obecność w strukturze frazeologizmu wyrażonej eksplicytnie, przynajmniej jednej nazwy wewnętrznej części ciała ludzkiego³⁴.

W badanym materiale grupę frazeologizmów z głównym komponentem wewnętrzną częścią ciała tworzą 182³⁵ związki (w tym warianty³⁶). Wyrażają one uczucia związane z grupami:

³⁴ Zastosowano charakterystykę podstawową nieuwzględniającą struktury anatomicznej poszczególnych narządów.

³⁵ W przypadku 9 frazeologizmów definicja słownikowa (ograniczająca się tylko do jednego znaczenia) pozwala na ich jednoczesne przypisanie do 2 różnych grup uczuć, np.: *JĘZYK MI SIĘ ZAWIĄZUJE* *езикът ми се връзва/върже* 'izgubвам способността да говоря, занемявам в момент на някакво силно преживяване, под влиянието на силни емоции (obikn. **страх, уплаха, изненада, учудване**)' **GR. STRACHU** i **GR. ZDZIWIENIA**; *ZOSTAWAĆ Z OTWARTYMI USTAMI* *оставам/остана с отворена (отворени) уста (2.)* 'изпадам в захлас, възхищение пред нещо много хубаво; омаян, очарован съм' **GR. ZACHWYTU** i **GR. OCZAROWANIA**. Ponadto do 2 grup uczuć zaliczonych zostało także 13 związków frazeologicznych, poświadczonych w ekscerpowanym słowniku w 2 znaczeniach, z których każde wiąże się z innym rodzajem uczucia. Są to związki tworzące następujące konfiguracje: **GR. WZRUSZENIA** i **GR. STRACHU (5)** (np.: *SERCE MI ZAMIERA* *сърцето ми замира / замре от нещо (1., 2.)* 1. 'silno се развълнувам, разчувствам, трогвам' (GR. WZRUSZENIA); 2. 'изведнъж се изплашвам silno' (GR. STRACHU)); **GR. STRACHU** i **GR. SYMPATII (2)** (np.: *LEŻY MI COŚ NA PIERSIACH* *лежи ми на гърдите нещо (1., 2.)* 1. 'измъчва ме, безпокои ме, потиска ме нещо; измъчвам се от нещо' (GR. STRACHU); 2. *някой* 'обичам някого, влюбен съм в него, искам го' (GR. SYMPATII)); **GR. STRACHU** i **GR. GNIEWU (2)** (np.: *PEKA MI WORECZEK ŻÓŁCIOWY* *спуква ми се/спука ми се жлъчката (1., 2.)* 1. 'silno се изплашвам' (GR. STRACHU); 2. 'изведнъж ме обхваща silen гняв, яд, много се ядосвам от нещо и не мога да преодолее яда си' (GR. GNIEWU)), **GR. SMUTKU** i **GR. SYMPATII (1)** (*LEŻY MI (coś/ktoś) NA SERCU* *лежи ми на сърце<то> (1., 2.)* 1. 'измъчва ме, безпокои ме, потиска ме нещо; измъчвам се от нещо' (GR. SMUTKU); 2. 'обичам някого, влюбен съм в него, искам го' (GR. SYMPATII)), **GR. ZDZIWIENIA** i **GR. OCZAROWANIA (2)** (np.: *ZOSTAWAĆ Z ROZDZIAWIONYMI USTAMI* *оставам/остана със зяпнала (зяпнали) уста (1., 2.)* 1. 'silno се изненадвам, учудвам от нещо' (GR. ZDZIWIENIA); 2. 'изпадам в захлас, възхищение пред нещо много хубаво; омаян, очарован съм' (GR. OCZAROWANIA)), **GR. ŻYCZLIWOŚCI** i **GR. PRZYJEMNOŚCI (1)** (*Z SERCA I DUSZY* *от сърце <и душа> (1., 2.)* 1. 'много iskreno, сърдечно, с чувство' (GR. ŻYCZLIWOŚCI); 2. 'с удоволствие, с желание и готовność' (GR. PRZYJEMNOŚCI)).

³⁶ Autorka słownika za warianty frazeologiczne uznaje frazeologizmy, w których nastąpiła zamiana zarówno jednej formy komponentu na inną jego formę (**формална вариантност**), jak i jednego leksemu na drugi, przy jednoczesnym zachowaniu wspólnej obrazowości związków traktowanych jako warianty (**лексикална вариантност**) (Nanova 2005: 8–9).

strachu (48), smutku (20), gniewu (15), antypatii (14), przyjemności (10), sympatii (10), zdziwienia (9), zmartwienia (8), przykrości (7), wzruszenia (7), życzliwości (7), ciekawości (6), radości (6), odrazy (4), ulgi (4), zachwytu (3), oczarowania (2) i skruchy (2). Jako główny komponent³⁷ związku frazeologicznego występują w nich: *serce* (сърце) (101)³⁸, *język* (език) (22)³⁹, *usta* (уста) (15), *nerw/nerwy* (нерв/нерви) (11), *ząb/zęby* (зъб/зъби) (9), *gardło* (гърло) (5), *żyły* (жили) (5), *kości* (кости) (2), *wątroba* (дроб) (2), *pęcherzyk* (pot. *woreczek*) *żółciowy* (жлъчка) (2), *jelita* (черва) (1) i *żołądek* (стомах) (1).

Najliczniej reprezentowaną grupę stanowią zatem frazeologizmy, w których występuje *serce*. Wyróżnia je także i to, że łączą się z największą liczbą uczuć, bo aż z 12 grupami⁴⁰, podczas gdy związki mające w swoim składzie nazwy pozostałych wewnętrznych części ciała wyrażają najczęściej tylko 1 uczucie, rzadziej – kilka uczuć (nie więcej niż 4) i co warte podkreślenia, są to wyłącznie (poza związkami z głównym komponentem *usta* oraz *język*) uczucia negatywne:

A) 1 uczucie

PEŁCHERZYK ŻÓŁCIOWY, ŻOŁĄDEK, ŻYŁY – GR. STRACHU

*PEŁKA MI WORECZEK ŻÓŁCIOWY*⁴¹ *пуква ми се/пукне ми се* *жлъчката* (1.) ‘силно се изплашвам’

ŻOŁĄDEK MI SIĘ ZWIJA W PIŁECZKĘ *стомахът* *ми се свива/свие на топка* ‘изпитвам силно притеснение, тревожност или страх’

KREW MI ZAMARZA W ŻYŁACH *кръвта (кръвчицата) ми се смразява / смрази* <*в жилите*> ‘обзема me силен страх, izpadaм в ужас от нещо; izплашвам се, ужасявам се’

JELITA, NERWY – GR. GNIEWU

WYWRACAJĄ MI SIĘ TRZEWIA/FLAKI *възвират ми/възврат ми* *червата* (диал.) ‘обхваща me силен гняв, яд; силено се разgnevям, ядосвам, izбухвам’; *NAPINAM SOBIE NERWY* *опъвам си / опъна си* *нервите* ‘до краen предел се нервирам, ядосвам или napрягам психически’

KOŚCI – GR. ANTYPATII

³⁷ Kilkanaście związków wśród elementów składowych ma wyrażone eksplicytnie 2 części ciała. Najczęściej jednym z elementów kombinacji jest serce (szerzej o nich zob. poniżej w tekście głównym). Inne odnotowane pary to: *żyły + krew* (5) (np.: *KREW MI ZAMARZA W ŻYŁACH* *кръвта (кръвчицата) ми замръзва / замръзне* <*в жилите*>) i *zęby + paznokcie* (1) (*СТАЦ НА ЗЕБАХИ I ПАЗНОКЦИАХ* *изправям се/изправя се на* <*зъби и*> *нокти* (*жарг.*)).

³⁸ Materiał jest fragmentem większej całości, obejmującej związki frazeologiczne (notowane w słowniku Nanowej) z głównym komponentem „słownictwem cielesnym” (Wierzbicka 1975: 91), na które składają się nazwy zewnętrznych i wewnętrznych części ciała, płynów ustrojowych oraz produktów gruczołów wydzielania zewnętrznego. Reprezentują one 25 grup uczuć. W tym zestawieniu, obejmującym całe słownictwo cielesne, frazeologizmów z sercem także jest najwięcej. Przytoczone w tekście głównym dane liczbowe nie obejmują związków „określających trwałe dyspozycje emocjonalne człowieka” (Pajdzińska 1990: 99, Wierzbicka 1971: 103-107), np.: *MIEĆ ZAJĘCZE SERCE* *имам заешко сърце* ‘много съм страхлив’ (TCHÓRZOSTWO).

³⁹ W przypadku frazeologizmów, w których jedna wewnętrzna część ciała została wyrażona eksplicytnie, a druga – implicytnie (np.: *PRZYGRYZAĆ (SOBIE) JĘZYK* *преханвам <си>/преханя <си>* *език<а>* (1.) ‘zanemвам от силна upłaxa, смущение, притеснение или учудване; izплашвам се, strякам се, слисвам се, смайвам се’ → *język* + *[zęby* implikowane przez czasownik *преханвам* ‘przygryzać’]), dane liczbowe obejmują tylko tę pierwszą.

⁴⁰ W artykule Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata Anna Pajdzińska, analizując wyrażające uczucia polskie frazeologizmy z komponentem *serce* stwierdza, że jedynie ta część ciała ma związek z całym życiem emocjonalnym człowieka (Pajdzińska 1990: 98).

⁴¹ W przekładach bułgarskich frazeologizmów użyto potocznych, utrwalonych w polskiej frazeologii, nazw narządów wewnętrznych człowieka. Polskie przekłady, poza nielicznymi wyjątkami, nie są ekwiwalentami bułgarskich frazeologizmów.

GRYŹĆ (*komuś*) KOŚCI griza kostite на някого ‘говоря злъчно, язвително за някого; злословя, одумвам’

B) 2 uczucia

WĄTROBA – GR. GNIEWU i GR. PRZYKROŚCI

GOTUJE MI SIĘ WĄTROBA възвира ми/възвери ми дробът (*диал.*) ‘обхваща ме силен гняв, яд; силно се разгневявам, ядосвам, избухвам’; PARZY MNIE POD WĄTROBĄ парва ме/парне ме под дроба ‘внезапно изпитвам остра душевна болка, силна мъка от нещо’

C) 3 uczucia

GARDŁO – GR. PRZYKROŚCI, GR. SMUTKU i GR. STRACHU

SIEDZI MI GRUDA W GARDLE засяда ми/заседне ми буца (бучка) на (в) гърлото ‘изпитвам мъка от някакво силно и неприятно душевно преживяване, става ми тежко’; SERCE MI PODCHODZI DO GARDŁA сърцето ми се качва/качи в гърлото ‘изпитвам голяма скръб, болка, мъка; страдам, измъчвам се’; ZASYCHA MI W GARDLE пресъхва ми/пресъхне ми гърлото ‘усещам сухота в устата и гърлото (обикн. от силно вълнение, уплаха, силна жажда)

JĘZYK – GR. STRACHU, GR. ZDZIWIENIA i GR. ODRAZY

ZAPŁATUJE SOBIE JĘZYK заплитам/заплета език<a си> ‘изговарям думите неясно, говоря неразбрано (обикн. защото съм пиян или силно смутен, уплашен); JĘZYK MI ZAMARZA замръзва ми/замръзне ми езикът ‘изгубвам способността да говоря, занемам в момент на някакво силно преживяване, под влиянието на силни емоции (обикн. страх, уплаха, изненада, учудване)’; MIEĆ NAGNIOTKI NA JĘZYKU езикът ми хвана мазоли ‘омръзна ми, дотегна ми да говоря, да повтарям едно и също нещо’

D) 4 uczucia

ZĄB/ZĘBY – GR. ANTYPATII, GR. GNIEWU, GR. ODRAZY i GR. SKRUCHY

BRAĆ (*kogoś*) NA ZĄB вземам/взема на зъб някого ‘настройвам се враждебно към някого, нарочвам някого, започвам да го преследвам, тормозя, искам да му напакостя’ ZGRZYTAĆ ZĘBAMI скърцам <със> зъби ‘много се ядосвам, много се гневя’; DOCHODZI MI DO ZĘBÓW стига ми/стигне ми до зъби ‘много ми омръзна, дотегна, стана ми непоносим някой или нещо; не мога повече да търпя, да понасям нещо или някого’; GRYŹĆ SIĘ TAM, GDZIE NIE SIĘGAJĄ ZĘBY хапя се там, дето не ми стигат зъбите (*диал.*) ‘горчиво се разкайвам, съжалявам за нещо’

USTA – GR. ANTYPATII, GR. ZDZIWIENIA, GR. OCZAROWANIA, GR. STRACHU

ROZWIERAĆ USTA разчеквам/разчекна <едни> уста ‘започвам да говоря дръзко, безцеремонно, изказвам недоволството си от някого или нещо; карам се, нападам, вдигам скандал’; ZOSTAWAĆ Z OTWARTYMI USTAMI оставам/остана с отворена (отворени) уста (1.) ‘силно се изненадвам, учудвам от нещо’; (2.) ‘изпадам в захлас, възхищение пред нещо много хубаво; омаян, очарован съм’; ZASYCHA MI W USTACH пресъхва ми/пресъхне ми устата ‘усещам сухота в устата и гърлото (обикн. от силно вълнение, уплаха, силна жажда)’.

W swoim studium *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne* Anna Wierzbicka pisała o sercu, że „to jakby cały człowiek, a raczej to w człowieku, co decydujące. To jakby całe wnętrze

człowieka (z wyjątkiem umysłu)”, a proponowana przez nią definicja **serca** brzmi: „to, od czego zależą uczucia (to, co decyduje o uczuciach, co warunkuje uczucia)” (Wierzbicka 1971: 8)⁴². Ten pogląd wydaje się potwierdzać badany materiał, w którym frazeologizmy z głównym komponentem **serce** wyrażają nie tylko więcej uczuć niż związki, w których składzie występują inne wewnętrzne części ciała, ale są to uczucia zarówno **POZYTYWNE (PRZYJEMNOŚĆ (10) DRIAKIEW MI KAPIE NA SERCE мехлем ми капе на сърцето** ‘много ми е приятно и драго от нещо, извънредно съм доволен от нещо, изпитвам голямо задовоłство’, **SYMPATIA (10) (ktoś) LEŻY MI NA SERCU лежи ми на сърце<то>** (2.) ‘обичам някого, влюбен съм в него, искам го’], **WZRUSZENIE (7) PODSKAKUJE MI SERCE подскача ми / подскочи ми сърцето** (1.) ‘silno се развълнувам, razчувствам, трогвам’, **ŻYCZLIWOŚĆ (7) Z CZYSTYM SERCEM с чисто сърце** ‘искрено, откровенo, честно’, **СІЕКАВОŚĆ (6) DŁUBAĆ BRUDNYMI (NIECZYSTYMI) PALCAMI W (czyimś) SERCU чопля с мръсни (нечисти) пръсти в сърцето на някого** ‘искам, стремя се нечестно, подло, с нахално любопытство да узная най-сърцевените мисли, чувства на някого’, **RADOŚĆ (6) Z ODKRYTYM SERCEM с открито сърце** (3.) ‘задушно, с топлота, с хубаво чувство’, **ULGA (4) SPADA MI KAMIEŃ Z SERCA пада/падне камък от сърцето ми** ‘изпитвам голямо облекчение, олеква ми, защото се слага край на някаква голяма грижа, на тежко задължение за мене; освобождавам се от някаква голяма грижа, от тежко задължение или от нещо неприятно за мене’, **ZACHWYT (1) <с душа> и сърце** ‘с увлечение, с желание’) – przeważają, jak i **NEGATYWNE (STRACH (26) OBRACA MI SIĘ SERCE обръща ми се / обърне ми се сърцето** (2.) ‘изведнъж се изплашвам silно’, **SMUTEK (18) ROZDZIERA MI SIĘ SERCE разкъсва ми се/разкъса ми се сърцето** ‘става ми много мъчно, изпитвам silна скръб, мъка, жалост’, **ZMARTWIENIE (9) ROBAK JE MI SERCE червей ми яде сърцето** ‘мъча се, безпокоя се от нещо (обикн. тревожна мисъл, тежка грижа и под.)’, **PRZYKROŚĆ (3) PADA CIĘŻKI KAMIEŃ NA MOJE SERCE пада/падне <тежък> камък на сърцето ми** (1.) ‘става ми много мъчно, тежко’)⁴³.

W niektórych przypadkach jeden i ten sam związek frazeologiczny z głównym komponentem **serce** notowany jest w słowniku w dwóch znaczeniach związanych z różnymi grupami uczuć. Uczucia te mogą być sobie bliskie, jak w przypadku frazeologizmu **Z SERCA <I DUSZY> от сърце <и душа> (1., 2.)**, który w pierwszym znaczeniu oznacza **ŻYCZLIWOŚĆ** (‘много iskрено, сърдечно, с чувство’), a w drugim – **PRZYJEMNOŚĆ** (‘с удоволствие, с желание и готовност’). Częściej jednak ten typ związków wyraża uczucia znajdujące się na przeciwległych biegunach: frazeologizm **LEŻY MI NA SERCU лежи ми на сърце<то>** (1., 2.) może opisywać równie dobrze **SMUTEK** (‘izmъчва me, безпокои me, потиска me нещо; izmъчвам се от нещо’), co i **SYMPATIE** (‘обичам някого, влюбен съм в него, искам го’), podobnie jak zbliżone do niego w sposobie obrazowania warianty frazeologiczne **MIEĆ NA SERCU (kogoś/coś) # JEST NA MOIM SERCU (ktoś/coś) имам на сърце<то си> # на сърце<то> ми е** wyrażające albo uczucie **SYMPATII** (‘обичам някого, влюбен съм в него,

⁴² Serce, położone w samym centrum ludzkiego ciała, kultura Zachodu traktowała jako siedlisko uczuć (Chevalier, Gheerbrant 1996II: 439).

⁴³ Podobną sytuację obserwujemy na gruncie języka rosyjskiego, ale już nie polskiego, gdzie frazeologizmy z głównym komponentem **serce** wiążą się tylko z uczuciami pozytywnymi (Gordy 2010: 185).

искам го'), albo uczucie STRACHU ('мъчи ме, терзае ме, безпокои ме, тревожи ме нещо'). Współwystępowanie uczucia negatywnego i pozytywnego czy – jak określa to A. Wierzbicka – „uczucia ciepłego” (Wierzbicka 1971: 57) notują także frazeologizmy opisujące wspólne dla odczuwania WZRUSZENIA (1. 'silno се развълнувам, разчувствам, трогвам') i STRACHU (2. 'изведнъж се изплашвам силно') reakcje fizjologiczne organizmu: *OBRACA #PRZEWRACA MI SIĘ SERCE обръща ми се/обърне ми се # преобръща ми се/преобърне ми се # прелята ми се / прелята ми се сърцето; PODSKAKUJE MI SERCE подскача ми / подскочи ми сърцето; WYRYWA MI SIĘ SERCE изтръгва ми се / изтръгне ми се сърцето (диал.), SERCE MI ZAMIERA (z jakiegoś powodu) сърцето ми замира / замре от нещо.*

Kilkakrotnie *serce* tworzy parę z innym somatyzmem. W wariantach leksykalnych wyrażających uczucie CIEKAWOŚCI występuje obok *dłoni* (3) *GRZEBAĆ BRUDNYMI (NIECZYSTYMI) RĘKAMI W (czyimś) SERCU рoвъ с мръсни (нечисти) ръце в сърцето на някого* 'искам, стремя се нечестно, подло, с нахално любопытство да узная най-съкровените мисли, чувства на някого' i *palców* (3) *GRZEBAĆ BRUDNYMI (NIECZYSTYMI) PALACAMI W (czyimś) SERCU бъркам с мръсни (нечисти) пръсти в сърцето на някого* 'ts.'. Para *serce* + *dłoń* (1) jest też charakterystyczna dla związku z *GR. ŻYCZLIWOŚCI Z RĘKĄ NA SERCU с ръка на сърцето* 'искрено, откровенно, честно'. W *GR. SMUTKU* poświadczono zostały frazeologizmy z somatyzmami *serce* + *krew* (2) *SERCE MI SIĘ OBLEWA KRWIĄ сърцето ми се облива с кръв* 'изпитвам голяма скръб, болка, мъка; страдам, измъчвам се' oraz *serce* + *gardło* (1) *SERCE MI PODCHODZI DO GARDŁA сърцето ми се качва/качи в гърлото* 'ts.'. Z kolei w *GR. STRACHU* *serce* tworzy parę z *piętami* (3) *PADA MI SERCE DO PIĘT пада ми / падне ми сърцето в петите* 'много се уплашвам, обзема ме страх'.

Jak zauważa A. Wierzbicka przeżywanym przez nas uczuciom towarzyszą zwykle reakcje fizjologiczne. Chcąc opisać jakieś uczucie możemy odwołać się do odczuwanej reakcji fizjologicznej, która zachodzi w naszym organizmie (Wierzbicka 1971: 34-35). Wśród analizowanych frazeologizmów stosunkowo liczną grupę stanowią te, które nazywają uczucia związane właśnie ze stanami uwarunkowanymi **biologicznie** (w ekscerpowanym materiale głównie przyśpieszoną akcją serca lub zaburzeniami jego rytmu). Inna polska badaczka, A. Pajdzińska, zalicza do nich połączenia o znaczeniu „w człowieku X zachodzi lub jakby zachodzi zmiana fizyczna Y, co dla pewnej społeczności (do której należy mówiący) jest charakterystycznym przejawem uczucia Z” (Pajdzińska 1990: 101). A zatem fizycznymi symptomami uczuć mogą być zarówno rzeczywiste zmiany (np.: *KŁUJE MNIE W SERCU бодва ме/бодне ме в сърцето*), jak i wrażenia zmian (np.: *TOPI MI SIĘ SERCE топи ми се сърцето*) (Pajdzińska 1990: 101).

Zmiany fizyczne utrwalone w badanych związkach frazeologicznych z komponentem *serce* najczęściej wiążą się z **zakłóceniami**, rzadziej z **przerwą** (już zaistniałą lub mającą zaistnieć) **w jego funkcjonowaniu**⁴⁴. I tak w **pierwszej podgrupie** notujemy związki typu: *OBRACA MI*

⁴⁴ A. Pajdzińska charakter zmian fizycznych utrwalonych w polskich frazeologizmach somatycznych wyrażających uczucia dzieli na 3 klasy: „niezwykle, nienormalne funkcjonowanie, niezwykle wygląd jakiejś części organizmu X-a; zakłócenie funkcjonowania jakiejś części organizmu X-a; przerwa w funkcjonowaniu jakiejś części organizmu X-a” (Pajdzińska 1990: 102–103). Na użytek artykułu przywołuję tylko 2 ostatnie grupy, traktując nienormalne funkcjonowanie jakiejś części organizmu (nienormalny wygląd badanych związków nie dotyczy) jako zakłócenie w jej funkcjonowaniu.

SIĘ # PRZEWRACA MI SIĘ # WYWRACA MI SIĘ SERCE *обръща ми се / обърне ми се # преобръща ми се / преобръне ми се # премята ми се / преметне ми се* сърцето 1. ‘силно се развълнувам, разчувствам, трогвам’ (GR. WZRUSZENIA); 2. ‘изведнъж се изплашвам силно’ (GR. STRACHU), *ZWIJA MI SIĘ # ŚCISKA MI SIĘ SERCE* *свива ми се/свие ми се # стяга ми се / стегне ми се* сърцето ‘намирам се в притеснено, потиснато, тревожно състояние или изпадам в такова състояние, обхваща ме силно притеснение, тревога’, *ZWIJA MI SIĘ SERCE W GRUDE* *свива ми се/свие ми се* сърцето *на бучка (буца)* ‘ts.’, *ZE ZWINIĘTYM # ŚCIŚNIĘTYM SERCEM* *със свито със стиснато # със стегнато # сърце* ‘с безпокойство, с тревога, със страх, че може да се случи нещо лошо’ (wszystkie z GR. STRACHU), *DRŻY MI SERCE* *трепва ми/трепне ми* сърцето ‘внезапно се развълнувам, разчувствам, трогвам’ (GR. WZRUSZENIA), *DRŻY MI SERCE JAK NA KURCZĘCIU <PIÓRKO>* *трепери ми* сърцето *като на пиле <перцето>* ‘много съм изплашен, силно се страхувам, боя’ (GR. STRACHU); *PODSKAKUJE MI SERCE* *подскача ми / подскочи ми* сърцето 1. ‘силно се развълнувам, разчувствам, трогвам’ (GR. WZRUSZENIA); 2. ‘изведнъж се изплашвам силно’ (GR. STRACHU), *WYRYWA MI SIĘ SERCE* *изтръгва ми се / изтръгне ми се* сърцето (диал.) 1. ‘силно се развълнувам, разчувствам, трогвам’ (GR. WZRUSZENIA); 2. ‘изведнъж се изплашвам силно’ (GR. STRACHU), *SKACZE MI SERCE DO GARDŁA* сърцето *ми се качва/качи в гърлото* ‘изпитвам голяма скръб, болка, мъка; страдам, измъчвам се’ (GR. SMUTKU), *WYSKOCZY MI # WYFRUNIE MI SERCE* *ще ми изскочи # ще ми изхвъркне* сърцето ‘изпитвам силно вълнение, обикн. от радост, страх, нетърпение и др.’ (GR. RADOŚCI, GR. STRACHU), *KREW MI KAPIE Z SERCA (NA SERCE)* *кръв капе от (на)* сърцето *ми* ‘изпитвам голяма скръб, болка, мъка; страдам, измъчвам се’, *SERCE OBLEWA MI SIĘ KRWIĄ* сърцето *ми се облива с кръв* ‘ts.’, *TOPI MI SIĘ SERCE* *топи ми се* сърцето ‘ts.’ (wszystkie z GR. SMUTKU), *STYGNIE MI SERCE* *изстива ми/изстине ми* сърцето ‘силно се изплашвам, обзема ме страх’ (GR. STRACHU), *ROBAK GRYZIE # ZŻERA MI SERCE* *червей ми гризе # яде* сърцето ‘мъча се, безпокоя се от нещо (обикн. тревожна мисъл, тежка грижа и под.)’ (GR. ZMARTWIENIA). Opisują one stan fizyczny towarzyszący zarówno uczuciom negatywnym, jak i pozytywnym.

Z czasami objawem zakłóceń w funkcjonowaniu serca jest odczuwany przez eksperiencera ból⁴⁵: *ZACZYNA MNIE BOLEĆ SERCE* (z powodu kogoś/czegoś) *заболява ме / боли ме* сърцето *за някого или за нещо* ‘става ми мъчно, болно, тъжно, изпитвам мъка, скръб, жалост’, *BOLI MNIE SERCE* *боли ме* сърцето *за някого или за нещо* ‘изпитвам душевна мъка, страдам, мъчно ми е за някого или за нещо’, *KŁUJE MNIE W SERCU* *бодва ме/бодне ме # жегва ме/ жегне ме* в сърцето ‘внезапно изпитвам силна мъка от нещо, остра душевна болка’ – wszystkie frazeologizmy z GR. SMUTKU. Nie zawsze jednak jest on wyrażany eksplicytnie (za pośrednictwem pojawiających się w strukturze frazeologizmu czasowników z pola semantycznego bólu – *заболява ме, боли ме, бодва ме, жегва ме*). Szereg frazeologizmów poświadczonych

⁴⁵ Konceptualizacja uczuć w wymiarze bólu (najczęściej w kombinacji z innymi wymiarami) charakteryzuje większość badanych frazeologizmów i to niezależnie od typu motywacji (biologicznej, np.: *RWIE MI SIĘ SERCE* *къса ми се # скъса ми се/къса ми се # разкъса ми се/разкъса ми се* сърцето czy kulturowej, np.: *GRZEBĄĆ # DŁUBAĆ BRUDNYMI (NIECZYSTYMI) RĘKAMI # PALCAMI W* (czyimś) *SERCU* *бъркам # ровя # чопля с мръсни (нечисти) ръце # пръсти* в сърцето на някого [wymiar ruchu + wymiar bólu]), co pokazywałoby, że „pewne uczucia mogą powodować w człowieku ból psychiczny porównywalny z cielesnym (faktycznym lub wyobraźalnym)” (Pajdzińska 1990: 98).

w słowniku A. Nanowej realizuje model *'Było mi ciężko na sercu'*, który A. Wierzbicka objaśnia w następujący sposób: „Bolało. Nie był to normalny ból. Nie nazwalibyśmy go przenikliwym, gryzącym, szarpiącym, piekącym. To było inaczej. Coś trzeba było jakby „dźwigać”. Trzeba było robić jakiś wysiłek” (Wierzbicka 1971: 135–136). W badanym materiale formuła ta najczęściej wyraża uczucie **SMUTKU, PRZYKROŚCI I ZMARTWIENIA**: *KŁAŚĆ SOBIE (coś) NA SERCU sлагам си # турям <си> на сърце<то> нещо* ‘поддавам се на някаква грижа, безпокойство, измъчвам се, безпокоя се от нещо или безполезно се засягам от нещо’ (**GR. ZMARTWIENIA**), *МАМ (coś) NA <SWOIM> SERCU имам на сърце<то си> 2.* ‘мъчи ме, терзае ме, безпокои ме, тревожи ме нещо’, *JEST (coś) NA MOIM SERCU на сърце<то> ми е* (oba z **GR. STRACHU**), *LEŻY MI (coś) NA SERCU лежи ми на сърце<то> 1.* ‘измъчва ме, безпокои ме, потиска ме нещо; измъчвам се от нещо’, *CIĄŻY MI (coś) NA SERCU тегне ми # тежи ми на сърцето нещо* ‘ts.’ (oba z **GR. SMUTKU**), *KAMIEN KŁADZIE MI SIĘ NA SERCU камък ми ляга/легне на сърце<то> 1.* ‘става ми много мъчно, много тежко’ (**GR. PRZYKROŚCI**); 2. ‘стоварва ми се голяма грижа, притекнение, безпокойство от (за) нещо’ (**GR. ZMARTWIENIA**), *KAMIEN LEŻY # CIĄŻY MI NA SERCU камък ми лежи # тегне # тежи на сърцето 1.* ‘много ми е мъчно, много ми е тежко от нещо, изпитвам голяма мъка, скръб’; 2. ‘имам голяма грижа, притеснение, безпокойство от (за) нещо; много съм угрижен, притеснен’ (**GR. SMUTKU**), *KAMIEN MI PADA NA SERCE камък ми пада/падне на сърце<то> 1.* ‘става ми много мъчно, много тежко’ (**GR. PRZYKROŚCI**); 2. ‘стоварва ми се голяма грижа, притекнение, безпокойство от (за) нещо’ (**GR. ZMARTWIENIA**), *PADA <CIĘŻKI> KAMIEN NA MOJE SERCE пада/падне <тежък> камък на сърцето ми 1.* ‘ts.’; 2. ‘ts.’.

Wśród analizowanych frazeologizmów znalazły się i takie, które realizują model o znaczeniu przeciwnym: *Było mi lekko na sercu*, a więc „*X czuje się tak, jakby mu przestał leżeć ciężar na sercu*” (Pajdzińska 1990: 97) – ból się zmniejsza, ustępuje, organ znów zaczyna funkcjonować normalnie. Są to związki reprezentujące **GR. ULGI**: *SPADA MI KAMIEN Z SERCA пада/падне камък от сърцето ми* ‘изпитвам голямо облекчение, олеква ми, защото се слага край на някаква голяма грижа, na тежко задължение за мене; oswobozdam se ot nyakakva golyama gryzha, ot tezhko zadlyzhenie ili ot neščo nepryjatno za mene’, *ROBI MI SIĘ LEKKO NA SERCU олеква ми/олекне ми на сърцето* ‘ts.’ Powolny powrót do normalnego funkcjonowania serca rejestrują także frazeologizmy z **GR. PRZYJEMNOŚCI**: *ROZGRZEWA SIĘ MI SERCE стопля ми се/стопли ми се сърцето* ‘оставам приятно задоволен от нещо, изпитвам голямо задоволство, удовлетворение’, *SERCE WRACA MI # KŁADZIE MI SIĘ # SPADA MI NA MIEJSCE дойде ми (1.) # ляга ми/легне ми # пада ми/падне ми сърце на място* ‘изпитвам задоволство, драго ми е, че се е изпълнило някое мое желание’.

Druga podgrupa (utrwalająca przerwę w funkcjonowaniu jakiejś części ciała) obejmuje frazeologizmy wyrażające najczęściej uczucia **STRACHU SERCE MI ZAMIERA** (z *jakiegoś powodu*) *сърцето ми замира / замре от нещо (2.)* ‘изведнъж се изплашвам силно’, *Z ZAMIERAJĄCYM # ZAMARTYM SERCEM с примряло сърце # със замряло сърце* ‘с безпокойство, с тревога, със страх, че може да се случи нещо лошо’, *PEKNIĘ MI # ROZERWIE MI SIĘ SERCE ще ми се пукне # ще ми се пръсне сърцето* ‘изпитвам силно wlnienie, obikn. ot radost, strach, netърпение и др.’, *SERCE IDZIE # DOCHODZI # SPADA MI DO PIĘT отива ми/отиде ми # дойде ми # пада ми / падне ми сърцето do petite*

‘силно се изплашвам, обзема ме страх’, *SERCE SPADA MI DO SPODNI пада ми / падне ми сърцето в гащите* ‘много се уплашвам, обзема ме страх’) i *SMUTKU RWIE MI SIĘ SERCE къса ми се # скъсва ми се/ скъса ми се # разкъсва ми се/разкъса ми се сърцето* ‘изпитвам голяма скръб, болка, мъка; страдам, измъчвам се’, *RWAĆ SOBIE SERCE късам си сърцето (дуал.)* ‘ts.’; *ŁAMIE MI SIĘ SERCE разбива ми се/разбие ми се сърцето* ‘ts.’, rzadziej – *RADOŚCI PEKŃNIE MI # ROZERWIE MI SIĘ SERCE ще ми се пукне # ще ми се пръсне сърцето* ‘изпитвам силно вълнение, обикн. от **страх**, нетърпение и др.’, *WZRUSZENIA SERCE MI ZAMIERA (z jakiegoś powodu) сърцето ми замира / замре от нещо* 1. ‘силно се развълнувам, разчувствам, трогвам’.

A. Pajdzińska poza grupą frazeologizmów emocjonalnych uwarunkowanych biologicznie, wyróżnia także grupę połączeń uwarunkowanych **kulturowo**, dla których proponuje definicję „człowiek X zachowuje się w sposób Y, co dla pewnej społeczności (do której należy mówiący) jest identyfikatorem uczucia Z” (Pajdzińska 1990: 104). Zastosowanie tej formuły do badanego materiału pozwala na wydzielenie dość dużej grupy frazeologizmów, które jednak w większości tylko pozornie są zapisem działań doznającego uczucia (Krawczyk 1983: 143). W **GR. CIEKAWOŚCI** są to warianty leksykalne z parą **ręce/palce + serce** *GRZEBAĆ# DŁUBAĆ BRUDNYMI (NIECZYSTYMI) RĘKAMI # PALCAMI W (czyimś) SERCU бъркам # ровя # чопля с мръсни (нечисти) ръце # пръсти в сърцето на някого* ‘искам, стремя се нечестно, подло, с нахално любопытство да узная най-съкровени мисли, чувства на някого’.

Jedynym związkiem, który utrwała rzeczywiste działanie jest, w badanym materiale, frazeologizm gestyczny wyrażający **ŻYCZLIWOŚĆ Z RĘKĄ NA SERCU с ръка на сърцето** ‘искрено, откровенно, честно’.

Część związków frazeologicznych pozostaje jednak poza dwiema podstawowymi grupami połączeń (warunkowanymi biologicznie i kulturowo). Są to m.in. frazeologizmy z **GR. ŻYCZLIWOŚCI**, wskazujące na intensywność doznawania uczucia, na całkowite wypełnienie nim serca (Gordy 2010: 187): *Z CAŁEGO SERCA от цяло сърце* (1.,2.) 1. ‘много искрено, сърдечно, с чувство’ 2. ‘с удоволствие, с желание и готовност’, *Z CAŁEGO SERCA <I DUSZY⁴⁶> с цялото си сърце <и душа>* ‘много искрено, с радост, с искрено желание и готовност’ # *от все сърце <и душа>* ‘сърдечно, искрено, с най-добри чувства’; *Z <CAŁEJ> DUSZY I SERCA от <цяла душа и сърце* ‘ts.’.

Obraz serca jako swoistego pojemnika na uczucia (Pajdzińska 1990: 98) jest charakterystyczny zwłaszcza dla „ciepłych uczuć: *NAPEŁNIA MI SIĘ SERCE напълва ми се/напълни ми се сърцето* ‘оставам приятно доволен от нещо, изпитвам голямо задоволство, удовлетворение’ (**GR. PRZYJEMNOŚCI**), *WCHODZI MI (coś/ktoś) DO SERCA влиза ми/влезе ми в сърце<то>* 1. ‘много ми харесва нещо и го желая’ 2. ‘много ми харесва някой и се влюбвам в него’ (**GR. SYMPATII**), *Z ODKRYTYM SERCEM с открито сърце* 1. ‘откровен, искрен, прям’ 2. ‘откровенно, искрено, прямо’ 3. ‘задушно, с топлота, с хубаво чувство’ задоволство’ (**GR. RADOŚCI**).

⁴⁶ Zwraca uwagę występowanie w tej grupie frazeologizmów obok **serca**, jako równorzędnego komponentu, **duszy**, choć najczęściej fakultatywnego, co zostało zaznaczone w słowniku A. Nanowej graficznie. O dopuszczalności wymiennego użycia, w niektórych polskich połączeniach, **serca** i **duszy/ducha** zob. (Pajdzińska 1990: 99).

Na lokatywne traktowanie serca (Pajdzińska 1990: 99), jako przedmiotu, na którym coś się umieszcza (Sieradzka-Baziur 2000: 219) wskazują liczne związki reprezentujące **GR. SYMPATII**: *KŁADZIE MI SIĘ NA SERCU* (ktoś/coś) *ляга ми/легне ми на сърце<то>* 1. ‘много ми харесва някой и се влюбвам в него’; 2. ‘много ми харесва нещо и го желая’, *PADA* (ktoś/coś) *NA SERCE пада ми/падне ми на (в) сърце<то>* 1. ‘ts.’ 2. ‘ts.’, *LEŻY* (ktoś) *NA SERCU лежи ми на сърце<то>* 2. ‘обичам някого, влюбен съм в него, искам го’, *ZOSTAJE NA SERCU* (ktoś/coś) *остава ми/остане ми на сърце* някой или нещо (диал.) 1. ‘много ми харесва някой и се влюбвам в него’; 2. ‘много ми харесва нещо и го желая’, *MAM* (kogoś) *NA SERCU имам на сърце<то си>* 1. ‘обичам някого, влюбен съм в него, искам го’, *KTOŚ JEST NA MOIM SERCU на сърце<то> ми е* 1. ‘обичам някого, влюбен съм в някого, искам го’.

Tak więc poświadczane w słowniku A. Nanowej frazeologizmy emocjonalne z głównym komponentem *serce* to w większości związki warunkowane biologicznie, rejestrujące towarzyszące przeżywanym uczuciom – w tym wypadku głównie negatywnym, niepożądanym – zmiany fizjologiczne. Niewiele z nich natomiast ma motywację kulturową (przede wszystkich frazeologizmy reprezentujące uczucia z **GR. CIEKAWOŚCI**). Całość materiału potwierdza funkcjonowanie w świadomości użytkowników języka bułgarskiego metafory serca jako pojemnika na uczucia. W większości badanych frazeologizmów, uczucia, które one wyrażają konceptualizowane są w wymiarze bólu bądź ruchu (albo kombinacji kilku wymiarów, w których ból i/lub ruch stanowią jeden z elementów).

BIBLIOGRAFIA

- Gordy 2010:** Горды, М. *Соматическая фразеология современных русского и польского языков*, Щецин 2010.
- Krawczyk 1983:** Krawczyk., A. Frazeologizmy mimiczne i gestyczne (na materiale gwarowym), „*Socjolingwistyka*”, nr 5, 1983, s. 137–144.
- Nanova 2005:** Нанова, А. *Фразеологичен синонимен речник на българския език*, София 2005.
- Nowakowska-Kempna 1995:** Nowakowska-Kempna, I. *Konceptualizacja uczuć w języku polskim*, Warszawa 1995.
- Pajdzińska 1990:** Pajdzińska, A. Jak mówimy o uczuciach? Przez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata, w: *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1990.
- Sieradzka-Baziur 2000:** Sieradzka-Baziur, B. Językowy obraz serca w polskich utworach Jana Kochanowskiego, w: *Języka a kultura*, red. I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, t. 14, Wrocław 2000, s. 209–231.
- Wierzbicka 1971:** Wierzbicka, A. *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*, Warszawa 1971.
- Wierzbicka 1975:** Wierzbicka, A. Rozważania o częściach ciała, w: *Słownik i semantyka: definicje semantyczne*, red. E. Janus, Wrocław 1975, s. 91–103.